

УДК 364.632-055.2

DOI: 10.31499/3.2019.190395

АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЖІНКАМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ

Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Заболотна Оксана, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-4901-1053

E-mail: oxana.zabolotna@gmail.com

Скочко Максим, викладач-стажист кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-2342-3834

E-mail: skochko1993@ukr.net

У статті проаналізовано проблеми насильства в сім'ї. Виокремлено ознаки жінок-жертв сімейного насилля. Розглянуто корекцію негативних станів щодо налагодження зв'язків у сім'ї. Досліджено обізнаність студентства спеціальності «Соціальна педагогіка» щодо проблем жінок. Визначено найважливіші аспекти соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля. Розроблено рекомендації стосовно підвищення якості надання соціальних послуг жертвам домашнього насилля. З'ясовано, що соціальна реабілітація жінок-жертв насильства та членів їх сімей – це вид роботи, спрямований на відновлення їх морального, психічного та фізичного стану, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загальноновизнаними правилами і нормами.

***Ключові слова:** соціальна робота, обізнаність, жінки, насильство, жінки-жертви, сім'я, сімейне насилля, соціальні послуги.*

ASPECTS OF SOCIAL WORK WITH WOMEN AFFECTED BY VIOLENCE

Kravchenko Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Social and Psychological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Zabolotna Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Foreign Languages Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-4901-1053

E-mail: oxana.zabolotna@gmail.com

Skochko Maksim, Trainee Lecturer of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0003-2342-3834
E-mail: skochko1993@ukr.net

The article analyzes the problems of domestic violence. In general, it singles out features of women victims of domestic violence. The research methods of this work are: observation, analysis of scientific literature, method of generalization, questionnaires, etc. The subject of improvement of activity and possible democratic development in the decree is the state mechanism and bodies of local self-government, and not the whole civil society, an important place in which women's organizations occupy an important place. The paper considers the correction of negative states regarding the establishment of family ties. Moreover, the author generalizes the basis of family discomfort. The purpose of the article is to identify the most important aspects of social work with women who have been abused. Students' awareness of the "Social Pedagogy" specialization on women's issues was studied on the basis of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. It is determined that fourth-year students are more aware of the social problems of women and the possibility of solving them through organized socio-pedagogical practice in the city's social services, provided by the educational process of the specialty, and knowledge of the theoretical disciplines of their vocational and practical training. Recommendations on improving the quality of provision of social services to female victims of domestic violence have been developed.

It has been found that the social rehabilitation of women victims of violence and their families is a type of work aimed at restoring their moral, mental and physical status, their social functions, bringing individual or collective behavior into conformity with generally accepted rules and regulations.

The prospects for further research are seen in the study of the problems of single mothers.

Keywords: social work, awareness, women, violence, women victims, family, domestic violence, social services.

Проблема викорінення насильства в сім'ї є актуальною для нашої країни і кожного громадянина, оскільки її суть у порушенні прав людини і прав члена родини у сім'ї. Сім'я повинна бути «колискою демократії», а не насильства, надавати безпеку, затишок, радість, наснагу до діяльності, життя, спілкування, що є можливим тільки за умови відсутності у ній насильства будь-яких видів і проявів. Причиною насильства в сім'ї багато дослідників називають гендерні стереотипи суспільства, оскільки громадська думка вимагає певної поведінки від чоловіка і жінки.

Останнім часом в Україні активізувалася робота з попередження насильства стосовно жінок як на державному рівні, так і зусиллями громадських організацій. В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самодопомоги, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових) [3].

Однак дії різних установ та організацій доволі часто не скоординовані, спрямовуються переважно на реалізацію специфічних, суто відомчих завдань, що значно знижує ефективність роботи.

Ступінь наукової розробки загальних теорій насильства, особливо в

контексті теорії конфлікту, достатньо висока. Накопичена багата теоретична спадщина, що обумовлює можливість дослідження різноманітних аспектів насильства.

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Д. Галтунга, Л. Гумпловича, Р. Дарендорфа, Е. Дюркгейма, Г. Зімеля, Л. Козера, К. Маркса, Р. Мертона, Г. Москі, У. Самнера, Н. Смелзера, А. Смолла, П. Сорокіна, О. Шпенглера, Г. Тарда, З. Фрейда, Е. Фромма та ін.

Різноманітні аспекти проблематики насильства в сім'ї розглянуті в працях зарубіжних (психологів: Л. Берковіца, Е. і П. Добаш, М. Страуса, Н. Блеклока, Е. Саттерленда, соціологів: Г. Паттерсона, Р. Коллінза та ін.) і українських (соціологів Ю. Галустян, А. Лисова, психологів О. Лясковська, Н. Максимова, І. Грабська, О. Шинкаренко та ін.) дослідників.

У педагогічній спадщині тема профілактики насильства в сім'ї частково представлена у роботах І. Трубавіної, Т. Алексеєнко, В. Захарченко, А. Ноур.

Мета статті – визначити найважливіші аспекти соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля.

В Україні відбуваються перші спроби запровадження й реалізації певних моделей роботи по попередженню або усуненню насилля в сім'ї: превентивної, навчально-тренінгових програм, роботи з правоохоронними органами, організації притулків для жінок, кризових консультативних центрів (очних та заочних), центрів реінтеграції, груп взаємопідтримки чи самодопомоги, психотерапевтичних програм (індивідуальних та групових).

Водночас, саме проблема насильства над жінками є причиною таких глобальних явищ, як безпритульність дітей; зростання кількості розлучень; формування насильницького менталітету нації; жебракування; втрата загальнолюдських цінностей, любові та взаєморозуміння; а також виступає однією з передумов скоєння злочинів у суспільстві.

Проаналізувавши всі вище перелічені ознаки жінок-жертв сімейного насилля, у корекцію негативних станів потрібно включати:

- соціальну роботу з налагодження зв'язків;
- педагогічну роботу: навчання таким навичкам, як позитивне спілкування (вирішення конфліктів, адекватне висловлювання), адекватне мислення і ставлення до себе, прийняття рішень та психологічного захисту, сприяння підвищенню рівня самооцінки жінки;
- психологічну роботу зі зняття відчуття провини, емоційної та фізичної релаксації [1].

Більш детально розглянемо перший напрям – соціальної роботи, який виступає одним із дійових інструментів з розв'язання актуальних проблем українського жіноцтва. Соціальна робота здійснюється соціальними службами в регіоні, зокрема службами у справах дітей, сім'ї та молоді. Здійснювані в процесі соціальної роботи цими службами систематичні, різноманітні заходи спрямовані на те, щоб полегшити адаптацію (приспосовування) жінки, яка потребує допомоги, до суспільних норм, допомогти їй розвинути, реалізувати і реабілітувати життєві сили, забезпечити гідне існування і самоутвердження.

Основу сімейного неблагополуччя здебільшого становлять: матеріальні труднощі, алкоголізм, пияцтво, безробіття батьків; труднощі підліткового віку дітей, непрацездатність, конфлікт між членами сім'ї, різні види насильства. Рівень забезпечення і виховання дітей у таких сім'ях, не відповідає життєво необхідним вимогам, що, в свою чергу, накладає відбиток на їхній розвиток та поведінку [4].

З метою надання своєчасної допомоги сім'ям, які потрапили у складні життєві обставини та не в змозі їх самостійно подолати доцільно працівниками соціальних центрів щотижня відвідувати сім'ї вище зазначеної категорії та проводити оцінку потреб сімей, за результатами яких надавати сім'ям з дітьми соціальні послуги.

З батьками (у тому числі з жінками) доцільно постійно проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо профілактики вживання спиртних напоїв, ведення здорового способу життя, попередження виникнення насильства у сім'ях, виконання належних батьківських обов'язків, дотримання санітарно-гігієнічних умов проживання, раціонального використання державної соціальної допомоги на дітей та ін. [5].

З метою надання якісних соціальних послуг жінкам важливою постає питання підготовки майбутніх соціальних працівників у цьому відношенні. Зокрема, потребує посиленої уваги формування професійних компетентностей щодо рівня поінформованості студентської молоді про поняття гендеру, соціальні проблеми жінок та їх способи вирішення.

У цьому контекст було проведено дослідження на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини серед студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота».

Студентам було запропоновано анкету «Що я знаю про проблеми жінок» без попередньої бесіди, орієнтуючись лише на свої знання.

У дослідженні брали участь 35 студентів: 18 студентів четвертого курсу спеціальності та 17 студентів першого курсу. Кількість заповнених анкет за статтю також різнилася і домінуючою виявилась у зацікавленості в проблемі – жіноча стаття, яка склала майже дві третини опитаних.

Просте запитання з анкети «Хто для Вас являється жінка?» показало різне відношення до представниць цієї статі з боку юнаків та дівчат. Так юнаки першого курсу означили жінку без нав'язливих гендерних штампів, яку мають можливість спостерігати у повсякденному житті (Богдан К.: «Жінка – це мати, робітник»), юнаки четвертого курсу – навпаки, виступили у своїх відповідях, враховуючи головні гендерні ознаки обох статей, натякаючи на свою пріоритетність у фізичному розвитку (Рустам Д. «Жінка – це слабка стаття», Микола Ж.: «Жінка – це тендітна особа жіночого роду, ніжна», Дмитро Р.: «Жінка – берегиня сім'ї, важлива складова суспільства»).

Дівчата, незалежно від віку, відповіли як дійсні представниці цієї статі з урахуванням гендерних складових (Владислава Є.: «Жінка – початок нового життя», Вікторія К.: «Жінка – це кохана, мати, дочка, сестра, бабуся»), більш філософськи відповіли четвертокурсниці (Валерія В.: «Жінка – це запрошення до щастя!», Наталія П.: «Жінка – це джерело любові, піклування та краси»).

Про проблеми жінок студенти давали різні відповіді, серед яких можна

виділити: безробіття, здоров'я, шлюб, безпліддя, алкоголізм, порушення психіки (за відповідями першокурсників); чоловіки, гендерна нерівність, насильство в сім'ї, приниження, недооцінення можливостей жінки, стреси, вікові зміни, побутові проблеми, ПМС, вага, тощо (за відповідями четвертокурсників, причому на останні п'ять причин вказали хлопці).

Однотипно на запитання анкети «Хто допомагає вирішувати проблеми жінок?» відповіли студенти першого курсу. Їхніми відповідями були: «Чоловіки», «Друзі», «Рідні», «Близькі люди», інколи «Психологи». Студенти четвертого курсу відповіли з більшою поінформованістю щодо специфіки своєї майбутньої діяльності, що позитивно характеризує навчально-виховний процес на базі дослідження. Їхніми відповідями були: «Центри допомоги жінкам, які опинились у складній ситуації» (Інна Ж.), «Психологи, лікарі, рідні люди» (Оксана Л.), «Місцеві органи охорони життя і здоров'я» (Дмитро Р.).

Вразили відповіді студентів, які неоднозначно виразили своє відношення до поняття «гендерної рівності» в нашій країні. Відсотків 80 відповіли «нейтрально», «50 на 50» або «байдуже» на гендерну рівність між чоловіком та жінкою, а 10 % взагалі дали відповідь «негативно», що доводить те, що студентами неоднозначно сприймається інформація про гендерну рівність в нашій країні.

Про це свідчать і відповіді студентів перших та четвертих курсів на запитання: «Як би Ви особисто здійснювали гендерну рівність?» 90 % опитуваних відповіли, що не знають. Лише поодинокі відповіді старшокурсників порадували осмисленістю та правильністю думки: (Ростислав П.: «Почав би з себе. Ставився до всіх би однаково та виховував би дітей!», Артем К.: «Надав би рівних прав і чоловікові і жінці»).

Наступним було питання про відношення молоді (зокрема досліджуваної) до засуджених жінок, адже одним із напрямків роботи з жінками в регіональних центрах соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді є робота з умовно засудженими жінками, яка здійснюється у формі профілактичних бесід, консультацій, реабілітації тощо і знову відкриває у відповідях студентів реальність сьогодення.

Тож відповіді розподілилися у такому порядку: 7 студентів відповіли, що їм «байдуже» або «все одно», 6 – «нормально», 5 – «негативно», решта студентів проявили невизначеність, висловлюючи свою думку приблизно у такому контексті: «Залежить від злочину» або «Дивлячись яка ситуація склалась з жінкою».

Продовжуючи аналіз відповідей студентів різних вікових категорій про проблеми засуджених жінок, серед юнаків та дівчат четвертого курсу, у відповідях наступного питання в анкеті виявився неоднозначний гендерний аспект. Причому юнаки проявили гендерну рівність досить категорично. Дівчата виявили більшу поблажливість до засуджених жінок, враховуючи природу існування жінки або проєктуючи це на себе (проявляють рефлексію). Запитання було наступним: «Чи повинні жінки відбувати покарання як чоловіки?». У співвідношенні «Так» / «Ні»: юнаки – 95 % / 5 %; дівчата – 40 % / 60 %. Студенти першого курсу проявили більшу лояльність до жінок, які вчинили злочин («Має існувати виключення до

жінок за станом здоров'я» (Вікторія К.); «Дивлячись на те, який злочин вони вкоїли» (Владислава Є.).

Торкаючись наступної проблеми жінок, проблеми насилля, яка щодо жінок набуває зростаючої тенденції в суспільстві, студенти мали виразити свою думку на рахунок розуміння поняття «насилля над жінками в сім'ї». Жоден курс будь-якої дисципліни першого курсу зі спеціальності «Соціальна робота» не передбачає ознайомлення студентів з такою проблемою. В результаті цього студенти означеного курсу на запитання «Як Ви розумієте поняття «насилля над жінками в сім'ї»?», відповіли однозначно, – «коли чоловік б'є жінку» і звернутися за допомогою порадили до подруги або до поліції. Студенти ж старшого курсу спеціальності «Соціальна педагогіка» показали у цьому питанні більшу освіченість, переважно через вивчений курс навчальних дисциплін: «Педагогіка та психологія сім'ї», «Методика соціально – педагогічної роботи». Серед їх відповідей можна виділити такі:

- «Насилля відбувається тоді, коли жінка сама це допускає» (Дарія К.);
- «Це використання чоловіком жіночої слабкості і знуцання над нею» (Оксана Б.);
- «Пригнічення морального і завдання шкоди фізичному здоров'ю жінки» (Інна Ж.);
- «Чоловік не поважає ні себе, ні жінку, через це він знуцається над нею» (Артем К.);
- «Нерівноправ'я, психологічне та фізичне насилля» (Ілля К.).

До таких небагатослівних, але влучних відповідей, майже всі студенти додали, що проти цього, що говорить про небайдужість молоді до проблеми насилля над жінками в сім'ї.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини на факультеті соціальної та психологічної освіти діє Студентська соціально-психологічна служба, яка щороку до 25 листопада готує інформаційні плакати про насилля над жінками, роздає білі стрічки в знак підтримки протесту усього світу всіх форм насильства над жінками. Волонтери Служби інформують про насилля над жінками як найпоширеніше порушення прав людини в світі. Про те, що жорстоке поводження забирає більше життів і набагато частіше перетворює жінок у інвалідів, ніж онкологія, малярія, дорожньо-транспортні пригоди та військові дії разом узяті.

Водночас в університеті створено інноваційну структуру, а саме Гендерний центр, який виступає майданчиком з проходження практики студентів – майбутніх соціальних працівників. Метою діяльності Центру є сприяння впровадженню гендерної просвіти шляхом надання науково-практичної допомоги викладачам та студентам щодо впровадження ідей гендерної культури та гендерних підходів у навчально-виховний процес.

У межах діяльності Центру відбуваються наступні заходи: брей-ринг «Гендерні стереотипи; опитування та створення статистичних даних «Ставлення до представників ЛГБТ-спільноти»; науковий флешмоб «Березень – місяць жіночої історії»; випуск щомісячника «Гендерний промінь»; діяльність наукового гуртка «Марс-Венера»; акції: «Всенародний день батька!», «Ми проти насильства

над жінками», «Будуємо суспільство без насильства», «Здорове суспільство починається зі щасливої та здорової сім'ї», «День матері»; фотовиставки: «Мій дбайливий люблячий тато»; «СТОП насильству над жінками»; «Моя мама професіоналка»; тренінгові програми: «Толерантне ставлення до представників ЛГБТ-спільноти»; «Підготовка молоді до сімейного життя» (квітень–травень).

Так як досліджувані студенти четвертого курсу були активними учасниками цих заходів, проблема насилля над жінками була їм досить знайома і це не склало їм проблем відповісти на запитання «Куди звернутись жінці за допомогою, яка терпить насилля в сім'ї?». Їхні відповіді були такими: «На гарячі лінії психологічної допомоги, в поліцію», «В центри реабілітації», «До соціальної служби», «У центр вторинної допомоги», «Службу у справах сім'ї та молоді» тощо.

У той час, коли основне завдання фахівця із соціальної роботи – бути помічником для кожної родини, яка потребує допомоги. Насамперед для сімей, які ризикують потрапити у складні життєві обставини внаслідок втрати роботи членами сім'ї, інвалідності, тяжкого захворювання, насильства над дітьми, розлучення, повернення одного з батьків після відбування покарання в місцях позбавлення волі, неналежного виконання батьківських обов'язків, внаслідок зловживання алкоголем або наркотиками, цікаво було дізнатися зі скількома жінками, залежними від цих шкідливих для здоров'я звичок, студенти зустрічають сьогодні?!

Цікавим виявився той факт, що студенти різних курсів відповідали на запитання: «Скількох залежних від алкоголю жінок Ви знаєте? А від наркотиків?» кардинально контрастно! Із опитаних четвертокурсників лише троє студентів написали, що знають таких залежних жінок, причому залежних від алкоголю – більше, ніж від наркотиків. А от студенти – першокурсники майже усі знайомі з жінками таких проблемних категорій. «Залежних від алкоголю – 20, від наркотиків – 3», – пише Владислава Є., «Дуже багато!», – пише Руслана Б., «Багатьох», – підкреслює Вікторія К.

Виходить, що студентів-першокурсників ці проблеми більш хвилюють і, враховуючи їх вразливу психіку, вони помічають таких жінок більше та турбуються про життя їхніх сімей більше, особливо в яких є діти. А старші студенти – менш вразливі, для них бачити таких жінок – звичне явище, яке перейшло в межу «адаптованості» і тому ці студенти дали такі відповіді. Насправді в їх оточенні зустрічаються такі категорії жінок, просто вони намагаються їх не помічати.

А загалом, в зазначеному напрямку роботи одним з найголовніших чинників є раннє виявлення сімей, які мають жінку-матір, що зловживає алкоголем або наркотиками та потребує сторонньої допомоги. Мета фахівців із соціальної роботи у профілактиці сімейного неблагополуччя – своєчасно виявити проблему та надати відповідну якісну допомогу. Тож така «адаптованість» до жінок, які мають проблему з алкоголем або наркотиками серед підростаючого покоління – не може існувати, особливо у майбутніх фахівців із соціальної роботи або соціальних педагогів.

Характерним було ще й те, що студенти четвертих курсів спеціальності «Соціальна педагогіка» більш обізнані про соціальні проблеми жінок та

можливості їх вирішення через організовану соціально-педагогічну практику у соціальних службах міста, передбачену навчальним процесом спеціальності, та знаннями з теоретичних дисциплін їх професійно-практичної підготовки.

Окрім того, у рамках виховних годин, ці студенти мали змогу отримувати інформацію про кричущі проблеми суспільства (СНІД та проблеми ВІЛ-інфікованих, у тому числі жінок, наркоманію, алкоголізм, проблеми інклюзії, розбещеність молоді окремих субкультур, шкідливість татуювань, насилля, які здійснюються в сім'ях над дітьми та жінками).

А це говорить про те, що соціальним службам потрібно постійно здійснювати діагностичну та профілактичну роботу з населенням, особливо молоддю з соціальних проблем, навчати ці проблеми вирішувати, щоб зменшити кількість осіб, які потребуватимуть вторинної та третинної допомоги. Адже фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник – особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію, відповідає вимогам, установленим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, проводить оцінку потреб, підготовку договору та індивідуального плану надання соціальних послуг, організовує та надає соціальні послуги, що потребують фахової кваліфікації, а також організовує заходи з підтримки вразливих груп населення.

За результатами аналізу міжнародного та вітчизняного гендерного законодавства, з'ясування змісту і спрямованості соціальної роботи з жінками, вивчення регіонального досвіду діяльності соціальних служб з жінками, розкриття специфіки підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з цією категорією громадян, розроблено рекомендації стосовно підвищення якості надання соціальних послуг жінкам-жертвам домашнього насилля [2]:

1. Вчасно ідентифікувати проблему здійснення насильства в сім'ї щодо жінок (збір первинної інформації, розслідування і складання заяви). Інформація передбачає виявлення ознак насильства за зовнішніми ознаками (наявність слідів побиття, відсутність гігієни і догляду, порушення сну, різка зміна ваги, страх, розгубленість, покора, смуток, небажання проходити огляд лікаря, нестача грошей, невідповідність між можливими і реальними умовами життя). Методи одержання інформації: спостереження, інтерв'ю, бесіда.

2. При потребі втручатись в ситуацію, що здійснюється на основі мультидисциплінарного підходу. Кожен з учасників команди бере участь в обговоренні ситуації, відомостей, оцінці ресурсів, визначенні стратегій роботи і відповідальності кожного із спеціалістів. Фахівець із соціальної роботи, при цьому, здійснює роботу з конкретним випадком (добір технік, які спрямовані на формування навичок правильної взаємодії; забезпечення підтримки і проведення консультування); координацію діяльності і консультування інших служб; за необхідності – функції координатора роботи мультидисциплінарної команди.

3. Здійснювати корекцію та зміну ситуації (підтримка та активізація членів сім'ї, зміна міжособистісних стосунків, формування навичок правильної взаємодії у сім'ї), здійснюється на основі терапевтичного квадрата, який включає 4 основні групи факторів, необхідних для розуміння ситуації та її правильної оцінки:

- роль і почуття піклувальника в даній ситуації;
- природа взаємостосунків «піклувальник – опікуваний»;
- наявність у піклувальника підтримки з боку інших членів сім'ї;
- фінансовий стан піклувальника.

4. Проаналізувавши всі вище перелічені ознаки жінок-жертв сімейного насильства, у корекцію негативних станів потрібно включати:

- соціальну роботу з налагодження зв'язків;
- педагогічну роботу: навчання таким навичкам, як позитивне спілкування (вирішення конфліктів, адекватне висловлювання), адекватне мислення і ставлення до себе, прийняття рішень та психологічного захисту, сприяння підвищенню рівня самооцінки жінки;
- психологічну роботу зі зняття відчуття провини, емоційної та фізичної релаксації.

Соціальна реабілітація жінок-жертв насильства та членів їх сімей – це вид роботи, спрямований на відновлення їх морального, психічного та фізичного стану, їх соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність із загально визнаними правилами і нормами. Соціальну реабілітацію щодо жінок, які зазнали насильства, потрапили в екстремальні ситуації повинні здійснювати центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. На сьогодні відсутня концепція соціальної реабілітації у цій системі, яка б дозволила визначити принципи, зміст, методи, форми і результати реабілітації, ефективні технології роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабська І.А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*. № 9. 1998.
2. Джиліген Джеймс. Запобігання насильству. Київ: Сфера, 2004. 271 с.
3. Запобігання і протидія насильству в сім'ї: метод. реком. для соц. працівників. Київ: ДЦССМ, 2004. 192 с.
4. Максимова Н.Ю. Конфліктна сім'я потребує допомоги: про психологічні аспекти попередження насильства в таких сім'ях. *Практична психологія та соціальна педагогіка*. 2004. № 7.
5. Савчук О.М. Стратегії роботи зі спів залежними жінками, які зазнають насильства в сім'ї. *Практична психологія та соціальна робота*. № 4. 2003.

REFERENCES

1. Hrabaska I. A. (1998). Nasylstvo u podruznykh stosunkakh: zarubizhnyi dosvid doslidzhen ta konsultuvannia. *Praktychna psykhohiia ta sotsialna robota*, 9 [in Ukrainian].
2. Dzhylihen Dzheyms. (2004). Zapobihannia nasylstvu. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].
3. Zapobihannia i protydia nasylstvu v simji. (2004). Kyiv: DTSSSM [in Ukrainian].
4. Maksymova N. Yu. (2004). Konfliktna simja potrebuie dopomohy: pro psykhohichni aspekty poperedzhennia nasylstva v takykh simiakh. *Praktychna psykhohiia ta sotsialna pedahohika*, 7 [in Ukrainian].
5. Savchuk O. M. (2003). Stratehii roboty zi spiv zaleznyimi zhinkamy, yaki zaznaiut nasylstva v simji. *Praktychna psykhohiia ta sotsialna robota*, 4 [in Ukrainian].